

6. Коваленко, В. А. Общность судеб и сердец. Белорусская проза о Великой Отечественной войне в контексте русской и других литератур / В. А. Коваленко. – Мінск : Наука и техника, 1985. – 351 с.
7. Алексеевич, С. «Мы живем в промежуточное время. Но европейское будущее все равно будет» / С. А. Алексеевич // «Комсомольская правда» в Белоруссии. – 2014. – 11 февр. – С. 6.
8. На пытаньні «Arche» адказваюць вядомыя расейскамоўныя інтэлектуалы Беларусі / С. Алексіевіч, А. Фядута, С. Панькоўскі, Ю. Дракахруст, А. Сасноў і інш. // Arche. – 2004. – № 5. – С. 7–27.
9. Секацкий, А. А. Сокуров «Одиноким голос человека» (1978–1987) / А. Секацкий // Сокуров. Части речи. – СПб: Сеанс. – 2006. – С.14–23.
10. Алексеевич, С. У войны не женское лицо / С. А. Алексеевич. – М. : Время, 2007. – 416 с. – (Голоса Утопии).
11. Ямпольский, М. Лицом к объективу / М. Ямпольский // Искусство кино. – 1984. – № 7. – С. 27.
12. Васючэнка, П. Віктар Казько / П. В. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. // Ін-т імя Я. Купалы НАН Беларусі. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – Т. 4, кн. 2. – С. 729–749.
13. Алексеевич, С. А. Время секунд хэнд / С. А. Алексеевич. – М. : Время, 2013. – 512 с.
14. Гоўзіч, І. М. Трансфармацыя жанравага канона эсэ ў сучаснай беларускай прозе: на прыкладзе літаратуры «нон-фікшн» / І. М. Гоўзіч // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства: матэрыялы міжнар. навук. канф. да 120-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы. Мінск, 3–4 сак. 2016. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 320–322.

Н. Ю. Паўлоўская (Мінск)

МАДАЛЬНАСЦЬ СМЕХАВОГА ДЫСКУРСУ І ПРАЦЭСЫ ТРАНСПАНАВАННЯ

У дакладзе з апорай на ідэі аднаго з заснавальнікаў лінгвістычнай прагматыкі Т. А. ван Дэйка разглядаюцца кагнітыўна-прагматычныя параметры мадальнасці – макраструктура, суперструктуры, макрапрапазіцыі, стратэгіі, тактыкі. На гэтай аснове даследаваны працэсы транспанавання мадальных сэнсаў, рэалізаваных у смехавым дыскурсе.

Канстытутыўнай уласцівасцю мадальнасці з’яўляюцца суадносіны выказвання і рэчаіснасці з пункту погляду моўцы ў адпаведнасці з паўнатай яго ведаў аб аб’ектах, ступенню задаволенасці яго патрэб, жаданняў, імкненняў, інтарэсаў, мэт.

Калі раней мадальнасць разглядалася ў якасці граматычнай, функцыянальна-семантычнай катэгорыі, у наш час звяртаецца ўвага на яе аналіз у лінгвапрагматычным рэчышчы, паколькі гэты аспект прадугледжвае

актыўную ролю мадальных эксплікатараў у фарміраванні камунікантамі маўленча-разумовых актаў і інтэнцый для рэалізацыі вербальных паводзін і ацэнкі задач у працэсе зносін. Лінгвапрагматычную інтэрпрэтацыю мадальнасці можна трактаваць у якасці правілаў, што ахопліваюць разнавіднасці выкарыстаных у ім мадальных значэнняў. Усе падзеі, адлюстраваныя ў дыскурсе, адрасат успрымае мадальна асэнсаванымі. Сістэма гэтых правілаў фарміруецца паняццямі макраструктуры, суперструктуры, макрапрапазіцыі, прапанаваных Т. А. ван Дэйкам [1]. Макраструктурай мадальнасці варта лічыць маўленча-разумовую здольнасць суб'екта ўвасабляць рэча-існасць у прапазіцыю моўных адзінак. Мадальнымі суперструктурамі з'яўляюцца кагнітыўныя мадэлі моўных рэпрэзэнтантаў, схемы, якія даюць магчымасць сканцэнтраваць увагу толькі на неабходных для вывучэння ўласцівасцях аб'екта.

Дыскурс і факты ў ім прафілююцца ў адносінах да індывідуальных нормаў і цэннасцей камунікантаў. Пры гэтым мадальнасць ідэнтыфікуе аднесенасць адзінак дыскурсу да таго ці іншага магчымага свету, што маецца ў распараджэнні ўдзельнікаў камунікацыі і рэалізуецца з дапамогай дыхатамічных кагнітыўных параметраў рэальнасці/патэнцыяльнасці, крэатыўнасці/дэскрыптыўнасці, валітыўнасці/імавернасці [2, с. 67–69]. Мадальна аформленыя выказванні рэпрэзентуюць паслядоўнасць дзеянняў, што адлюстроўваюць пераход ад зыходнага магчымага свету да пажаданага. Прыведзеныя велічыні і іх камбінаторыка дазваляюць прадставіць суперструктуру мадальнасці ў выглядзе макраполя волевыяўлення (з палямі аптатыўнасці, імператыўнасці, неабходнасці) і макраполя верагоднасці (з палямі праблематычнай, простаі, катэгарычнай верагоднасці і магчымасці). Задаючы агульную форму, суперструктура мадальнасці і яе віды арганізуюцца макрапрапазіцыямі, якія выводзяцца з мноства падобных з'яў, канструююцца на аснове значэнняў і акцэнтуюць мадальны аб'ём інфармацыі. Макрапрапазіцыі ў суперструктурах мадальных макрапалей волевыяўлення і верагоднасці можна прадставіць наступным чынам:

Суперструктуры	Палі	Макрапрапазіцыі
Волевыяўленне	Аптатыўнасць	<i>S жадае P</i>
	Імператыўнасць	<i>S набуджае да P</i>
	Неабходнасць	<i>S павінен P</i>
Імавернасць	Праблематычная верагоднасць	<i>S мяркуе P</i>
	Магчымасць	<i>S можа P</i>
	Простая верагоднасць	<i>S канстатуе P</i>
	Катэгарычная верагоднасць	<i>S акцэнтуюе ўпэўненасць у P</i>

У якасці дыскурсіўнай катэгорыі, што выходзіць за межы лексічнай і граматычнай семантыкі, мадальнасць рэалізуе камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі, з дапамогай якіх выяўляюцца веды, думкі, устаноўкі, інтарэсы, мэты карыстальнікаў мовы, спосабы і шляхі разумення адрасатам аўтарскіх адносін да выказвання. Калі стратэгіі ўвасабляюць «глабальныя намеры аўтара» (паводле Т. А. ван Дэйка), выбраныя ім правілы прымянення моўных адзінак для рэпрэзентацыі канкрэтных камунікатыўных мэт, то тактыкі – гэта сукупнасць сродкаў і прыёмаў для дасягнення гэтых мэт.

Найбольш агульнымі мадальнымі стратэгіямі выступаюць дзве: 1) адрасаванае ці неадрасаванае пабуджэнне моўцы да выканання/невыванання дзеяння адрасатам; 2) эксплікацыя моўцам ступені паўнаты сваіх ведаў пра з’явы рэчаіснасці ці змест выказванняў, што тым самым фарміруе і пазіцыю адрасата.

Прыватнымі стратэгіямі мадальнасці волевыяўлення могуць быць наступныя: апеляцыя моўцы да адрасата ў выглядзе загада, распараджэння, просьбы, папярэджання; жаданне моўцы ажыццявіць дзеянне; непазбежнасць здзяйснення дзеяння, падзей ці заканамернасць таго, што павінна адбыцца.

Прыватныя стратэгіі верагоднасці рэалізуюцца ў наступных пазіцыях: няўпэўненасць моўцы ў сваіх ведах адносна падзей; дапушчальнасць узнікнення ці ажыццяўлення чагосці; аб’ектывацыя моўцам верагоднасці фактаў, заснаваная на яго ведах; ультыматыўнасць, акцэнтаванне звестак пра падзеі і сітуацыі.

Мадальныя тактыкі ў якасці комплексу моўных і маўленчых прыёмаў пабудовы дыскурсу (Г. А. Золатава) і камунікатыўных хадоў як маўленчых дзеянняў (В. С. Ісерс) выражаюцца ў кожным канкрэтным выпадку адпаведна аўтарскім інтэнцыям і стратэгіям. Сярод выяўленых лінгвістамі мадальных тактык адзначым наступныя: перакананне, парад, забарону, пагрозу, прыцягненне ўвагі, абарону сваёй пазіцыі ў выглядзе прабачэння, апраўдання, тлумачэння. эксплікацыю нормаў, навязванне поглядаў і жаданняў, самапрэзентацыю, тлумачэнне, удакладненне, каментаванне, проціпастаўленне, засцярогу, папрок, маскіроўку, імпліцытнасць, адхіленне ад тэмы, змякчэнне, вылучэнне, перавагу, устанаўленне кантакту (Т. А. ван Дэйк, В. С. Ісерс, А. В. Ільіна, Т. В. Раманава, В. У. Какорына, В. Н. Паршына, А. П. Пензева, С. В. Дароніна і інш.). Мадальныя макраструктура, суперструктуры, макрап-рапазіцыі, стратэгіі, тактыкі з’яўляюцца лінгвапрагматычнымі асновамі пабудовы любога дыскурсу, неабходнымі для эфектыўнай эксплікацыі пазіцыі моўцы, а таксама для рэалізацыі прадстаўленняў слухача.

Разнастайнасць мадальных сэнсаў абумоўлівае іх розныя камбінацыі, спецыфічныя для кожнага дыскурсу. Асаблівасцю гэтых працэсаў з’яўляецца выкарыстанне ідэнтычных мадальных кваліфікатараў у якасці метасродкаў для розных тыпаў дыскурсу.

У любым дыскурсе галоўным інтэрпрэтацыйным крытэрыем выступае аўтарскі погляд у спалучэнні з пазіцыямі герояў. Бачанне свету аўтарам з яго індывідуальнымі, сацыяльнымі, прафесійнымі прыярытэтамі сумяшчае

досвед суб'екта і элементы сусветнай свядомасці (мадальнасці свету) як вынік акумуляваных чалавецтвам ведаў і кампетэнцый. У працэсе камунікацыі аўтарская мадальнасць даасэнсоўваецца, дапаўняецца інтэнцыямі адрасата, апасродкавана ўключанага ў мадальны ўніверсум дыскурсу. Вынікам гэтых працэсаў з'яўляецца фарміраванне ў адрасата ўласнай мадэлі карціны свету, не абавязкова аналагічнай дыскурсіўнай. Але аўтар з дапамогай мадальных лінгвапрагматычных сродкаў мае магчымасць карэктаваць, а часам змяняць карціну свету атрымальніка інфармацыі. Такім чынам, карціны магчымых сусветаў аўтара і адрасата, аформленыя з дапамогай мадальных эксплікатараў, зараджаюць дыкурс уласнай яму танальнасцю, якая ствараецца разнастайнымі мадальнымі адзінкамі лексічнага, марфалагічнага, сінтаксічнага, прасадычнага ўзроўняў.

Лінгвапрагматычныя характарыстыкі мадальных кваліфікатараў найбольш выразна праяўляюцца ў дыскурсах з непрамымі спосабамі эксплікацыі мадальных адносін, маўленчыя сэнсы якіх патрабуюць дадатковых інтэрпрэтацыйных намаганняў адрасата. У лінгвістычнай літаратуры падобныя з'явы называюцца таксама ўскоснымі, неканвенцыянальнымі, нефармальнымі, імпліцытнымі, кансітуатыўнымі актамі камунікацыі. Моўныя адзінкі ў гэтым выпадку становяцца нагружанымі дадатковым ці новым зместам і часта выступаюць у неўласцівай для іх ролі, фарміруючы незвычайныя дыскурсіўныя сэнсы. Падобныя працэсы можна кваліфікаваць як транспанаванне: перамяшчэнне сэнсавай структуры выказвання ў іншы магчымы свет. Паводле І. Гофмана, гэта тое, што адбываецца з камунікатыўнай стратэгіяй. Асноўным механізмам транспанавання з'яўляецца пераключэнне – «сістэматычная трансфармацыя суб'ектаў дзеяння, прадметаў, ужо асэнсаваных у пэўнай сістэме інтэрпрэтацыі» [3, с. 106], калі «ілакутыўная мэта дасягаецца не пасродкам лакутыўных актаў, канвенцыянальна звязаных з дадзенай ілакутыўнай мэтай, а іншымі сродкамі» [4].

Працэсы транспанавання мадальных сэнсаў характэрны для тэкстаў з элементамі моўнай гульні, якія часта рэалізуюцца ў жанры смехавога дыскурсу – жартах, анекдотах, сатырыка-гумарыстычных мініяцюрах, розыгрышах, загадках, памфлетах і інш. Моўная гульня – асобая форма лінгвакрэатыўнай дзейнасці, што адлюстроўвае нестандартнае, некананічнае вар'іраванне камунікантамі вербальных сродкаў формамі досціпу, балагурства, каламбура, жарта [5; 6; 7].

У якасці фактычнага матэрыялу для аналізу ўзяты выбраныя з інтэрнэт-дыскурсу жарты – выказванні ці невялікія тэксты гумарыстычнага зместу, мэтай якіх ёсць стварэнне камічнага эфекту. З'яўляючыся найлепшым спосабам выражэння максімальнага ўзроўню гумару пры мінімуме слоў, жарт увасабляе яскравы, сфакусаваны вобраз рэчаіснасці, ператвораны ў гульнявы.

Так, у жарце *Конь у яблыках і гусак у яблыках* – гэта два прынцыпова розныя лёсы рэалізавана агульная стратэгія волевыяўлення, аб'ектываваная прапазіцыяй з мадальнай семантыкай неабходнасці: 'не варта змешваць

несуразмернае, несумеснае'. Хаця фармальна міні-дыскурс з'яўляецца індыкатыўным выказваннем (канстатацый фактаў рэальнага свету), транспанаваным у вобласць мадальнасці неабходнасці. Прадстаўленая камунікатыўная сітуацыя эксплікуе наступныя тактыкі: акцэнтаванне, рэалізаванае з дапамогай паўтораў прыназоўнікава-склонавых структур; кантраст семантыкі розных прапазітыўных планаў і іх аднолькавай фармальна-граматычнай пабудовы; кантамінацыя кампанентаў дыскурсу з рознай семантычнай арганізацыяй, маскіроўка мадальных адносін (міні-дыскурс фармальна – рэпрэзентатыў, фактычна – дырэктыў з інфармацыйна-ініцыяльным значэннем). У аналізаваным жарце таксама рэалізавана тактыка імпліцытнай каўзацыі – навязванне адрасантам свайго разумення транспанаванага сэнсу выказвання.

Жартоўны міні-дыялог *Над гэтымі вершамі заснуць можна, – гаворыць рэдактар аўтару. – Вось і добра, надрукуйце іх у якасці калыханкі* абыгрывае інстытуцыянальную сітуацыю звароту «начальніка» (прафесіянала) да «падначаленага». Дзве часткі з рознымі тыпамі мадальных сродкаў – магчымасці і імператыўнасці – эксплікуюць зусім іншыя мадальныя сэнсы. У першай частцы рэалізуецца глыбінны сэнс простага канстатацыі 'вершы дрэнныя', у другой – пад відам мадальнасці пабуджэння маніфестуецца таксама канстатацыя, але процілеглага сэнсу: 'вершы добрыя, годныя да друку'. Камічнасць сітуацыі, аформленая мадальнымі сродкамі з ускоснымі сэнсамі, будуецца несупадзеннем ацэнак рэдактарам і аўтарам яго твора, што прыводзіць да камунікатыўнай няўдачы – непаразумення паміж камунікантамі ці іх нежадання эксплікаваць свае намеры. З гэтай прычыны назіраецца перавод мадальных сэнсаў (магчымасці і пабуджэння) у іншы пласт рэальнасці – простую верагоднасць з уласцівымі ёй стратэгіямі і тактыкамі: аб'ектывацыя камунікантамі сваёй кампетэнтнасці ў вершаскладанні; маскіроўка мадальных адносін (міні-дыскурс фармальна рэалізуе мадальнасць магчымасці і імператыўнасці, фактычна – простую верагоднасць); імпліцытная каўзацыя з проціпастаўленнем поглядаў камунікантаў: і адрасант і адрасат, кожны па-свойму, жадаюць змяніць стан спраў (першы хоча пазбегнуць публікацыі вершаў, другі – рэалізаваць гэту падзею).

Лінгвапрагматычны аналіз смехавога дыскурсу ў святле працэсаў транспанавання мадальных сэнсаў сведчыць пра іх значную ролю ў стварэнні камічнага эфекту. Транспанаванне ў якасці мадальных трансфармацый выступае адным з вядучых прынцыпаў пабудовы гумарыстычных форм, пераўтвараючы камунікатыўныя ўласцівасці дыскурсу. Выяўленне кагнітыўна-прагматычных параметраў мадальнасці будзе спрыяць вырашэнню праблемы разумення розных тыпаў маўленчых актаў, дзе выказванне, згодна з Д. Сёрлам, рэалізуе не толькі тое, што яно непасрэдна эксплікуе, а і нешта іншае.

ЛІТАРАТУРА

1. *Дейк, Т. А. ван* Язык. Познание, коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. *Паўлоўская, Н. Ю.* Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове / Н. Ю. Паўлоўская. – Мінск : МДЛУ – 206 с.
3. *Гофман, И.* Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта / И. Гофман. – М, 2003. – 752 с.
4. *Серль, Дж. Р.* Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17 /source/worddocuments/5.htm](http://www.classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17/source/worddocuments/5.htm). – Дата доступа : 16.09.2016.
5. *Гридина, Т. А.* Языковая игра: стереотипы и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург, 1996 – 225 с.
6. *Норман, Б. Ю.* Игра на гранях языка / Б. Ю. Норман. – М., 2006. – 344 с.
7. *Санников, С. В.* Русский язык в зеркале языковой игры / С. В. Санников. – М., 2002. – 552 с.